Antropia 3

Filosofie

Humane wetenschappen
Maatschappij- en welzijnswetenschappen

Surf naar **com.uitgeverijaverbode.be/online**. Registreer je of meld je aan. Gebruik telkens hetzelfde e-mailadres. Voer deze activatiecode in.

Bevestig de voorwaarden.

Let op: je kunt de code slechts één keer activeren en hij geldt tot het einde van het schooljaar.

Nu heb je toegang tot de digitale versie van het leerwerkboek, extra documenten en digitale oefeningen.

uitgeverij averbode

Inhoud

Thema 1 Wat is filosofie?

Hoofdstuk 1 - Verlangen naar wijsheid

1 Oorsprong van filosofie

2 Filosofie

Hoofdstuk 2 - Filosoferen

1 Wonder boven wonder

2 Leren filosoferen met Socrates

Hoofdstuk 3 - De zin van filosofie

1 Kritisch denken

2 Leren argumenteren

Thema 2 Wat is de mens?

Hoofdstuk 4 - Mens en dier

1 Mens versus dier

Hoofdstuk 5 - Geest en lichaam

1 Monisme versus dualisme

2 Oosterse visies op lichaam en ziel

Hoofdstuk 6 - Mens en technologie

1 Homo technicus

Hoofdstuk 1: Verlangen naar wijsheid

1 Oorsprong van filosofie

1.1 Verwondering

Beeld je in dat je 's avonds naar de sterrenhemel kijkt. Is het geen wonderlijk spel van twinkelende sterren? Voor veel mensen is het vanzelfsprekend dat de sterren 's nachts aan de hemel fonkelen. Maar als je er even bij stilstaat, kun je de vraag stellen: waar komen die vandaan?

1. **Welke vragen komen bij jou op?**

_____

_____

_____

Sinds mensenheugenis loopt de mens met dergelijke vragen rond. Hij nam niet zomaar alles aan en verwonderde zich over wat hij zag. Heel wat zaken om ons heen lijken immers onverklaarbaar, wat best wel beangstigend is. Om met die angst en onzekerheid te kunnen omgaan, zoekt de mens naar een houvast en verklaring. Verhalen, mythen, filosofische en wetenschappelijke theorieën proberen daarbij een antwoord te bieden op vragen die uit verwondering zijn ontstaan.

1.2 Magisch denken

Een poging tot antwoord is onder andere terug te vinden bij het magisch denken. Om greep te krijgen op die aspecten van het leven waar de mens geen controle over heeft, probeert hij invloed uit te oefenen op het verloop van bepaalde gebeurtenissen via magische **rituelen**.

Dat was vroeger vaak het geval, maar ook vandaag nog doen dergelijke opvattingen de ronde.

Zo zijn er bijvoorbeeld mensen die zich niet meer goed voelen in een ruimte waar een traumatische gebeurtenis plaatsvond (bijvoorbeeld een sterfgeval of misdaad).

Ze hopen dat hun huis gezuiverd kan worden met een ritueel. Salie en andere kruiden worden verbrand en met de vrijgekomen rook wordt het huis gereinigd. De oorsprong van dat ritueel gaat ver terug in de tijd en kan ook voor mensen vandaag troostend en helend werken, ook al is het nut ervan niet wetenschappelijk bewezen.

1.3 Mythisch denken

Zeus en Ganimedes, ca. 480 v.C.

Waar komen we vandaan? Hoe is de aarde ontstaan? Wat betekent het om mens te zijn? Waarom lopen er dingen fout in de wereld? Waar gaan we naartoe na dit leven hier?

De mens heeft steeds geworsteld met die grote vragen en bedacht verhalen die daar mogelijke antwoorden of verklaringen voor zouden geven. Die verhalen werden eeuwenlang, van generatie op generatie, overgeleverd. In alle culturen zijn dergelijke verhalen te vinden.

Zo kende de klassieke oudheid een verhalende traditie waar dichters mythen voordroegen. Mythen zijn verhalen die zich afspelen in de beginperiode van de wereld en worden ook scheppingsverhalen genoemd. Ze verklaren het ontstaan van de wereld of geven een uitleg voor bepaalde natuurverschijnselen. Daarvoor doen ze een beroep op bovennatuurlijke krachten, zoals goden en halfgoden.

Die mythische figuren krijgen menselijke eigenschappen toebedeeld. Dat noemen we **antropomorfisme**, een typisch kenmerk van mythen. Ze zijn ontsproten aan de menselijke fantasie en de toehoorders hechtten er een zeker geloof aan (in tegenstelling tot bijvoorbeeld sprookjes).

2. Lees de onderstaande mythe en beantwoord de bijbehorende vragen.

Griekse mythologie: Demeter

Pieter Paul Rubens, De ontvoering van Persephone (Prosperina), ca. 1636

Demeter, de zus van oppergod Zeus, was de godin van de aarde en het voedsel dat de aarde voortbrengt (landbouw). Demeter had van Zeus een dochter, Persephone, die ze zoveel mogelijk beschermde voor de boze buitenwereld en uit de buurt hield van de andere goden. Toch kon Demeter niet voorkomen dat Hades, de god van de onderwereld, verliefd werd op Persephone. Op een dag besloot Hades om Persephone te ontvoeren en mee te nemen naar de onderwereld. Vervolgens treurde Demeter maandenlang om het verlies van haar dochter. Haar verdriet maakte de aarde koud en dor, en vele mensen stierven van de honger. Daarom moest Zeus wel ingrijpen: hij dwong Hades om Persephone terug te sturen naar haar moeder. Maar dat kon niet meer omdat Persephone een paar granaatappelpitten had opgeknabbeld in de onderwereld. Wie daar eenmaal iets had gegeten, mocht niet meer terug naar de aarde. Daarop bedacht Zeus een compromis: voor iedere granaatappelpit die ze gegeten had, zou Persephone jaarlijks een maand lang in de onderwereld verblijven. De rest van het jaar mocht ze terug naar haar moeder.
Tijdens de maanden waarin Persephone bij Demeter was, scheen de zon op aarde en was de grond vruchtbaar. Maar wanneer Persephone terug naar Hades moest, werd de aarde weer dor.

- Voor welk verschijnsel biedt deze mythe een verklaring?

- Welke antropomorfe eigenschappen hebben de goden in dit verhaal?

1.4 Mythe doorprikt

De goden uit de Griekse oudheid werden **antropomorf** voorgesteld. Ze waren onvoorspelbaar en dat maakte de Grieken vaak onzeker. Daarom brachten ze offers of lieten ze zich leiden door voorspellingen van een orakel, dat de wil van de goden weergaf. Een mythische verklaring over bijvoorbeeld het ontstaan van de wereld vonden de Oude Grieken niet even betrouwbaar en zelfs vrij willekeurig.

Die kritische houding is onder andere te vinden bij de Griekse dichter en filosoof **Xenophanes van Colophon** (560-475 v.C.). Hij vond dat goden te veel op mensen lijken.

> 'De mensen verbeelden zich dat de goden als zijzelf geboren worden, dat zij menselijke gedaantes hebben, zich van plaats tot plaats bewegen, kleding dragen, ... Indien ossen, paarden, leeuwen handen hadden en daarmee beelden van hun goden konden vervaardigen, zouden zij ongetwijfeld hun goden de gestalte van ossen, paarden en leeuwen geven, evenals de mensen menselijke gestalte aan de hunne.'
>
> *Störig, H.J. (2010). Geschiedenis van de filosofie. Houten: Spectrum.*

2 Filosofie

Filosofie is afgeleid van het Oudgriekse woord philosophia, dat bestaat uit de samenstelling van philo (die houdt van) en sophia (wijsheid). De oorspronkelijke betekenis van filosofie is het verlangen naar wijsheid.

Rafael, De school van Athene, 1509-1510

De eerste die zichzelf filosoof zou hebben genoemd, was **Pythagoras van Samos** (ca. 570-500 v.C.). Hij werd aanzien als een heel geleerd man en genoot grote bekendheid in de klassieke oudheid. Tot op vandaag is hij gekend vanwege de stelling van Pythagoras. Filosofie was volgens hem gericht op het doorgronden van de ordening van het heelal en alles wat zich daarin bevindt

Dat verlangen om alles te doorgronden, typeert filosofie tot op vandaag. Filosofie heeft geen specifiek studiedomein zoals een wetenschap. Een bioloog bijvoorbeeld bestudeert de levende organismen en de levensprocessen. Een filosoof daarentegen kan over van alles en nog wat reflecteren: over het heelal, het bestaan van de mens, het samenleven, het goede en gelukkige leven ...

De eerste filosofen gingen vooral op zoek naar een materie, een oerstof waaruit alles ontstaan is, en natuurkundige processen om de oorsprong van alles te verklaren. Daarom kregen ze de naam **natuurfilosofen.**

De Griekse filosoof **Thales van Milete** (624-546 v.C.) kwam op basis van zijn waarnemingen tijdens zijn zoektocht tot de conclusie dat alles uit één element - water - bestond. Hij zag dat water bij koude in vaste materie verandert en bij warmte in lucht. Telkens wanneer het geregend heeft, komen er

planten uit de aarde tevoorschijn. Dus redeneerde hij dat planten ook uit water moeten bestaan. Thales noemde water daarom de oerstof waaruit alles ontstaan is, een verrassend inzicht dat niet voor de hand ligt. Ook vandaag menen wetenschappers dat alles tot één element herleid kan worden en dat materie een vorm van energie is.

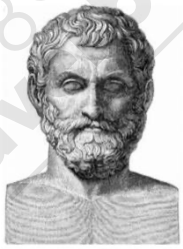
Thales van Milete

3. Wat is het verschil tussen de mythe en filosofie?

Mythe	Eerste filosofen

2.1 Filosofie versus wetenschap

In de klassieke oudheid werd er nog geen wetenschap beoefend zoals wij die kennen. Maar de basis van het analyseren, het redeneren en het presenteren in een rationele vorm of theorie, werd wel bij de natuurfilosofen gelegd.

Die eerste theorieën over de oorsprong van alles klinken wetenschappelijk, maar ze werden bestempeld als filosofie. Het is pas later in de geschiedenis, vanaf de Griekse filosoof Aristoteles (385-322 v.C.), dat er een onderscheid werd gemaakt tussen verschillende onderwerpen van studie.

Aristoteles

Hij maakte als eerste een inventaris van verschillende disciplines: biologie, fysica … In die tijd waren het echter nog geen aparte wetenschappen, maar behoorden ze tot de filosofie. Als gevolg van zijn opdeling kreeg Aristoteles de bijnaam ‘vader van alle wetenschappen’.

Met de wetenschappelijke revolutie in de 16e en 17e eeuw groeide het besef dat observatie van experimenten de sleutel was tot kennis. Dat leidde tot een nieuwe methode om te zoeken naar verklaringen. Daardoor ontstonden aparte wetenschappen. Thema’s die voordien als filosofie werden beschouwd, werden het onderwerp van wetenschappelijke studie.

Binnen de grote groep van diverse wetenschappen is er een onderscheid mogelijk tussen de **exacte** of **positieve wetenschappen** en de **mens**- of **humane wetenschappen**. Exacte wetenschappen zijn de

wetenschappen die gebaseerd zijn op natuurwetten en theorieën. Ze worden gekenmerkt door wiskundige modellen en 'formele logica', wat de kunst van het redeneren is.

4. Geef enkele voorbeelden van exacte wetenschappen.

De humane wetenschappen onderzoeken de maatschappij, de cultuur, de mens en zijn gedragingen.

5. Geef enkele voorbeelden van humane wetenschappen.

Vandaag worden er pogingen gedaan om de **kloof** tussen die beide soorten wetenschappen te **dichten**. Om tot nieuwe inzichten te komen, combineren wetenschappers kennis uit verschillende disciplines van de exacte en humane wetenschappen. Zo worden gegevens uit de geneeskunde en de psychologie samengebracht om de werking van het brein beter te begrijpen. Ook de filosofie houdt rekening met wetenschappelijke inzichten.

De exacte en humane wetenschappen zijn dus niet met elkaar in strijd maar vullen elkaar aan. Bovendien hebben ze een gemeenschappelijk doel: een rationele verklaring vinden. Maar de wetenschap kan niet alle vragen beantwoorden. Zo kan ze niet verklaren of tijd al dan niet een begin heeft. Dergelijke vragen behoren tot de filosofie.

6. Bepaal of de onderstaande vragen filosofisch of wetenschappelijk van aard zijn.

	Filosofische vraag	Wetenschappelijke vraag
Bestaat God?		
Hoeveel keer is de maan kleiner dan de zon?		
Waar komt kennis vandaan?		
Hoeveel procent van het menselijk lichaam bestaat uit water?		
Waarom is er zoveel lijden op de wereld?		
Wat is de langste rivier ter wereld?		
Moet je altijd de waarheid spreken?		
Moet kunst mooi zijn?		
Hoe kunnen bacteriën zich vermeerderen?		
Waarom voelen astronauten zich gewichtloos?		
Wat is wetenschap?		
Op hoeveel graden kookt water?		

Hoofdstuk 2: Filosoferen

1 Wonder boven wonder

Filosofie is ontstaan als reactie op de mythische verhalen. De Griekse filosofen namen niet zomaar de verklaring aan die de mythische verhalen gaven op vragen als 'Waar komt de wereld vandaan?' Als antwoord op hun **verwondering** zochten filosofen een andere, rationele verklaring. Maar de verwondering blijft het vertrekpunt van het filosofische denken. Het is net die verwonderde houding die een mens tot filosoof maakt. De Griekse filosoof **Plato** (428-348 v.C.) verwoordde het als volgt: 'Want dat is nu juist karakteristiek voor de filosoof: het gevoel van verwondering. Er is inderdaad geen ander begin van de filosofie dan dit.

Plato

Zich verwonderen over het vanzelfsprekende is niet altijd even gemakkelijk. De meesten zijn zo druk met het leven bezig dat ze vergeten om zich te verwonderen. Velen vinden de wereld zoals die is vanzelfsprekend en stellen zich er geen vragen bij. Nochtans maken we in onze kindertijd een fase van vragen stellen door. Rond 2,5 à 3 jaar beginnen kinderen vragen te stellen naar het waarom van de dingen.

Neem bijvoorbeeld de volgende dialoog.

Kleuter: 'Wil je met me spelen?'
Papa: 'Neen, ik moet werken?'
Kleuter: 'Maar waarom moet je werken?'
Papa: 'Om geld te verdienen.'
Kleuter: 'Maar waarom moet je geld verdienen?'
Papa: 'Geld is nodig om te kunnen leven.'
Kleuter: 'Maar waarom leven we?'
Papa: 'Euh ...'

In de waarom-fase verwonderen kinderen zich over de wereld waarin ze opgroeien. Die fase is belangrijk voor kinderen om hun taal te ontwikkelen en om hun kennis over de wereld verder uit te breiden.

Mensen ontgroeien die fase echter en vergeten hoe ze verwonderd kunnen kijken naar de wereld. Dat wil niet zeggen dat volwassenen zich niet meer kunnen verwonderen. Ze hebben nog altijd de bekwaamheid om zich te verwonderen, maar moeten soms tot verwondering worden aangezet.

Filosoferen is zoals kijken naar een goochelaar. Je verwondert je over de truc, maar je wilt ook weten hoe de goochelaar dat heeft klaargespeeld.

2 Leren filosoferen met Socrates

2.1 Taak van de filosoof

Voor de Griekse filosoof **Socrates** (469-399 v.C.) was filosofie een sociale activiteit, een gesprek tussen mensen. Socrates heeft zelf geen letter op papier gezet, maar gelukkig heeft zijn leerling Plato heel veel geschreven over zijn leermeester.

Socrates ging ervan uit dat hij niets wist, maar dat we via **dialoog** de waarheid kunnen achterhalen. 'Ik was mij er immers van bewust dat ik zo goed als niets wist', zei hij. Het is dat besef van de eigen

onwetendheid, dat leidt tot een **nieuwsgierige open houding**, of wat Plato '**verwondering'** noemt. Socrates vergeleek de taak van de filosoof tijdens het gesprek met het werk van een **vroedvrouw**.

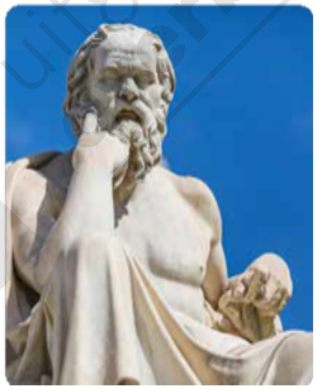
Socrates

Net zoals een vroedvrouw een kind ter wereld helpt brengen, helpt een filosoof zijn gesprekspartner door vragen te stellen om tot inzicht over het leven te komen. 'Het niet-onderzochte leven is de moeite van het leven niet waard', vond Socrates.

Hij richtte zich in zijn filosofie vooral op morele kwesties. Dat wil zeggen dat hij focuste op de vraag wat goed en kwaad is en hoe we moeten handelen. Zo vroeg hij zich bijvoorbeeld af wat rechtvaardigheid betekent, of wat nu echt belangrijk is bij een vriendschap.

1. **Geef twee andere voorbeelden van morele vragen.**

2.2 Filosoferen met Socrates

In zijn geschriften beschrijft Plato hoe Socrates filosofeerde. In de eerste stap ontmoet Socrates iemand die beweert iets te weten over een onderwerp dat hen bezighoudt. Socrates zwaait de jongeman lof toe en prijst zichzelf gelukkig dat hij iemand heeft gevonden die iets weet wat hij niet weet. Socrates smeekt de jongeling dan om zijn wijsheid met hem te delen.

De tweede stap begint wanneer Socrates een klein probleem opmerkt in de manier waarop zijn gesprekspartner zijn argument formuleert. Met enkele kritische vragen haalt Socrates de hele redenering onderuit. Zo ontdekt de jongeman dat hij ten onrechte veronderstelde dat hij zeker kon zijn van bepaalde dingen.

Jacques-Louis David,
De dood van Socrates, 1778

Als derde stap geeft zowel Socrates als zijn gesprekspartner toe dat hij onwetend is. De jongeman weet niet wat een bepaald begrip betekent en Socrates weet het evenmin. Op dat moment zegt Socrates tegen de jongeling: 'Zie ons hier nu staan, twee onwetende mannen. Maar wel twee mannen die willen weten. Ik wil serieus zoeken naar een antwoord, als jij dat ook wil.' En eigenlijk begint pas dan het echte filosoferen.

Socrates stootte met zijn gesprekken veel machtige personen in Athene voor het hoofd. Ze kregen het voor elkaar hem te laten arresteren en te veroordelen wegens het beledigen van de goden en het bederven van de jeugd.

Hoofdstuk 3: De zin van filosofie

1 Kritisch denken

Kritisch denken en goede argumenten geven zijn moeilijker dan het lijkt. Nochtans is de noodzaak groot door de snelle verspreiding van nieuws en nepnieuws. Filosofie kan daarbij een belangrijke rol spelen, hoewel filosofie meer is dan kritisch denken en goed argumenteren. Filosofie kan immers een verrijking van iemands leven bieden: een zoektocht naar wijsheid en naar het goede en gelukkige leven, zoals dat bij de antieke filosofen het geval was.

'Gebruik je gezond verstand', is een zegswijze die je vaak hoort. In het Engels heet dat common sense. Het zijn opvattingen, meningen of inzichten die je deelt met andere mensen in de samenleving. Op het eerste gezicht lijken die denkbeelden juist, maar vaak bevatten ze dwaasheden of fouten. Men is soms snel geneigd een conclusie te trekken omdat dat de minste inspanning vraagt en men zijn hoofd niet wil breken.

Filosofen willen echter nagaan of opvattingen in de samenleving wel logisch zijn. In plaats van overtuigingen simpelweg aan te nemen omdat ze populair zijn of omdat ze al lang de ronde doen, willen filosofen je zelf **kritisch** doen **nadenken** door die denkbeelden in vraag te stellen. Is het bijvoorbeeld waar wat men over geld zegt? Maakt geld niet gelukkig? Of juist wel? Heeft geluk wel iets te maken met geld? Is datgene wat men zegt of door het gezond verstand wordt voorgeschreven waar?

2 Leren argumenteren

2.1 Meningen en feiten

In de media verschijnt er heel wat fake news of desinformatie. Meningen of persoonlijke standpunten worden soms nogal snel als feit voorgesteld, zonder dat ze onderbouwd worden met argumenten.

1. Zijn de volgende uitspraken meningen of feiten?

	Feit	Mening
Rome is de hoofdstad van Italië.		
Club Brugge won verdiend van Anderlecht.		
De aarde draait rond de zon.		
Honden zijn leukere dieren dan katten.		
Joe Biden is een goede president.		
Het klimaat is de laatste jaren aan het opwarmen.		

2. Leid uit het bovenstaande af wat het verschil is tussen feiten en meningen.

2.2 Meningen en argumenten

In een debat heeft iedereen zijn mening of standpunt. De kunst is je mening te verdedigen en dat doe je met een of meerdere argumenten. Een argument is dus de verdediging van een mening of standpunt.

- **Mening**: 'Roken is asociaal.'
- **Argument**: 'Als jij rookt, is dat ook schadelijk voor de mensen in jouw buurt.'
-

Een goed argument moet voldoen aan twee eisen.

- **Juistheid**: het klopt wat je zegt.
- **Relevantie**: het gaat over het onderwerp en niet over iets anders.
-

Filosofen willen elke mening in vraag stellen en gaan op zoek naar goede, logische argumenten, zodat de ander zijn mening kan herzien.

3. Welke zin geeft het standpunt weer en welke het argument?

A. Spanje is een leuker land dan België. B. In Spanje is het veel warmer.	
A. Myriam heeft zo lang gestudeerd. B. Ze verdient echt een mooi rapport.	
A. Stemmen zou overal verplicht moeten zijn. B. Anders brengen veel mensen hun stem niet uit	

.

2.3 Drogredenen (enkel voor HW!)

4. Lees de volgende zinnen kritisch. Leg uit waarom de redeneringen foutief zijn.

- Jonge mensen van nog geen twintig jaar hebben geen verstand van politiek.

- Gisteren verloor ik mijn portemonnee. Het was dan ook vrijdag de dertiende.

- Van bedorven voedsel kun je misselijk worden. Wie misselijk wordt, heeft dus bedorven voedsel gegeten.

- Discriminatie is strafbaar, want het is tegen de wet.

Dit zijn voorbeelden van niet-geldige redeneringen of drogredenen. Dat zijn redeneringen die niet kloppen, maar soms wel aannemelijk lijken. Door drogredenen te herkennen en te ontmaskeren, voorkom je dat je belogen wordt of dat iemand je zomaar iets op de mouw speldt.

5. Waarom zijn de volgende uitspraken drogredenen? Leg uit.

- Er is meer misdaad dan vroeger, want er werd bij Amina ingebroken.

Overhaaste veralgemening

Je beargumenteert je standpunt op basis van te weinig gegevens. Eén inbraak is niet voldoende om te stellen dat er meer misdaad is dan vroeger.

- Ik denk niet dat het klopt wat die man zegt, want ooit werd hij gearresteerd door de politie.

Ad hominem (afkomstig uit het Latijn; betekenis: 'op de mens')

Je valt je tegenstander aan als persoon of op basis van zijn verleden, en niet van zijn argumenten. Je speelt op de man in plaats van op de bal.

- 'Sinds de jaren 80 volgen steeds meer jongeren middelbaar en hoger onderwijs. Toch is er sindsdien meer jeugdcriminaliteit dan ooit. Daaruit blijkt dat onderwijs een slechte invloed heeft op jonge mensen.'

Correlatie is niet gelijk aan causaliteit

Het is niet omdat er een samenhang is tussen twee dingen (= correlatie) dat het ene ook veroorzaakt wordt door het andere. Concreet: zowel de deelname aan het onderwijs als de jeugdcriminaliteit stijgt (= correlatie). Natuurlijk betekent dat niet dat het hogere onderwijspeil de oorzaak is (= causaliteit) van de stijging van de misdaad onder jongeren.

- 'Dit medicijn is gebaseerd op natuurlijke bestanddelen, dus het zal wel werken

Naturalistische drogreden

Het is niet omdat iets voorkomt in de natuur, dat het daarom ook goed is. Je kunt dus geen morele normen ontlenen aan de natuur. Het coronavirus is bijvoorbeeld puur natuur, maar heeft enorm veel ellende gecreëerd. Vaccins zijn dan weer niet natuurlijk, want ontworpen in het laboratorium. Toch vormen ze een noodzakelijke remedie tegen het virus.

6. Over welke drogreden gaat het in de volgende voorbeelden?

- Mijn opa rookte elke dag twee pakjes sigaretten. Toch is hij 95 jaar geworden. Roken kan dus geen kwaad.

- Waarom heb je er een probleem mee als ik vlees eet? Dieren eten elkaar toch ook op?

- Dit jaar werden er meer ijsjes verkocht aan zee. Gevolg: meer mensen verdronken in de zee.

- Luister niet naar wat die vrouw te zeggen heeft. Je weet toch dat ze haar partner ontrouw is geweest?

Hoofdstuk 4: Mens en dier

1 Mens versus dier

Al heel vroeg ontstond de traditionele filosofische tweedeling tussen mensen en dieren. Veel filosofen legden graag uit dat dieren geen mensen zijn en situeerden de mens dan ook ten opzichte van het dier. Ze beschrijven de mens in dat geval als 'het dier dat …'. Heel vaak is de mens in een dergelijke omschrijving de betere diersoort.

De oude Grieken zagen mens en dier niet echt als een tegenstelling, maar dachten dat de mens een speciaal soort dier was. Volgens hen deelden alle levende wezens - dus zowel mensen, dieren als zelfs planten - eenzelfde 'adem'.

Op die manier ontstond het idee van de *scala naturae*, de ladder van de natuur. Dat is een ordening van de natuur volgens een duidelijk hiërarchisch systeem van toenemende perfectie. Hetzelfde idee is later ook bekend geworden als de *Great Chain of Being*.

1. Vul het onderstaande schema aan op basis van de tekening.

Bovenaan staat de 'eerste, onbewogen beweger'. In de christelijke middeleeuwen werd dat filosofisch concept van Aristoteles vervangen door ....1.... Daaronder staan de verschillende bewogen en onbewogen bewegers die de sterren en planeten voortdrijven. In de middeleeuwen waren dat de .....

Dan komt de ....3.... met de rationele ziel.

De ....4.... hebben het vermogen om waar te nemen. Dat geeft hen de mogelijkheid om te voelen en dus ook om pijn en genot te ervaren. Aristoteles spreekt ook over de dierlijke of sensitieve ziel.

De laagste vorm van de ziel, de vegetatieve ziel, zit bij de ....5.... die alleen het vermogen hebben om zich te voeden, te groeien en voort te planten. Helemaal onderaan staan de levenloze zaken zoals .....

Didacus Valades, Great Chain of Being, 1579

1		4	
2		5	
3		6	

Die hiërarchische kijk op de wereld heeft het westerse denken eeuwenlang sterk beïnvloed. In onze Europese traditie hebben we dus altijd een kloof gezien tussen mens en dier. Onze identiteit is gebaseerd op de veronderstelde superioriteit van de mens.

Die mensgerichte opvatting, waarbij we dieren als quasi-dingen beschouwen, wordt ook het **antropocentrisme** genoemd. Volgens dat denkbeeld mogen dieren worden ingezet om bepaalde menselijke behoeften te vervullen, bijvoorbeeld als lastdier in de landbouw of als proefdier in laboratoriumonderzoek.

Tegenover het antropocentrisme staat de diergerichte opvatting of het **zoöcentrisme**. Binnen die visie worden dieren als levende, gevoelige subjecten beschouwd met een zekere eigenwaarde. Alle dieren zijn gelijkwaardig aan elkaar en dieren dienen niet om te worden gebruikt door mensen. Het zoöcentrisme zet zich fel af tegen het scherpe **dualisme** tussen het menselijk en niet-menselijk leven van het antropocentrisme.

2. **Horen de onderstaande afbeeldingen eerder thuis aan de kant van het zoöcentrisme of het antropocentrisme? Schrijf je argumentatie in de juiste kolom.**

	Zoöcentrisme	Antropocentrisme
Opschrift van de affiche: 'Is dit leuk? Stel je eens in hun plaats		
Heilige koe op de Sri Muthumariamman-tempel in Matale, Sri Lanka		
Slagerij van Beijsterveldt in Breda		
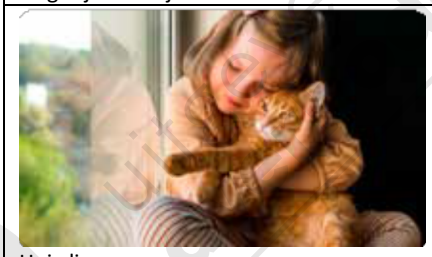 Huisdieren		

Hoofdstuk 5: Geest en lichaam

1 Monisme versus dualisme

De lichaam-geestkwestie is een centraal thema in de filosofie van de geest. Wat is de relatie tussen lichaam en geest? Hoe zijn bewustzijn, gedachten en vrije wil verbonden met de materiële wereld?

Twee van de grote denkstromingen die de relatie tussen lichaam en geest proberen op te lossen zijn het monisme en het dualisme.

- Het **monisme** is de opvatting dat lichaam en geest één zijn. Sommige monisten denken bijvoorbeeld dat wat wij 'de geest' noemen alleen maar processen in onze hersenen zijn. Andere stellen dat het lichaam gezien moet worden als een verschijningsvorm van de geest. Maar ze zijn het er allemaal over eens dat er slechts één substantie is.
-
- Het **dualisme** veronderstelt een afzonderlijk bestaan van lichaam en geest, die fundamenteel van elkaar verschillen.

1.1 Dualisme

Volgens dualisten heeft de mens zowel een lichaam als een geest en werken die op een of andere manier met elkaar samen. Als jouw geest denkt 'Ik wil mijn arm optillen', dan zorgt jouw lichaam ervoor dat je arm omhooggaat. De term *dualisme* is afgeleid van het Griekse *duo*, wat 'twee' betekent. Ideeën over het lichaam-geestdualisme zijn onder meer te vinden bij de Griekse filosoof Plato en de Franse filosoof **René Descartes** (1596-1650).

Plato was een van de eerste filosofen die zich met de lichaam-geestkwestie bezighield. Hij stelde dat geest en lichaam twee afzonderlijke delen zijn die samen de mens vormen. Het lichaam is vergankelijk en de geest onsterfelijk. Maar hij ging nog een stap verder. Plato omschreef het lichaam ook als een graf of gevangenis voor de geest. Het geestelijke en rationele deel van de mens zit dus tijdelijk opgesloten in een lichaam

1. **Als de geest voor het geestelijke en rationele staat, waar zou het lichaam dan voor staan?**

2. **Wat zou Plato bedoelen met 'het lichaam is de gevangenis van de geest'?**

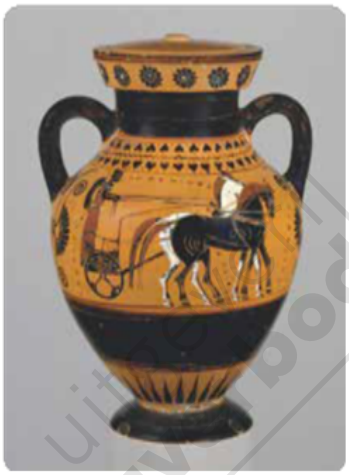

Oud-Griekse amfoor van Andokides, ca. 540 v.C. Om de ziel te beschrijven maakt Plato de vergelijking met een tweespan en zijn wagenmenner.

Plato is een van de invloedrijkste filosofen uit de oudheid gebleken. Veel van zijn ideeën vonden hun weerklank in de latere westerse beschaving.

3. Waar treffen we de opvatting over de eeuwige ziel, die voorbestemd is om bij de dood het sterfelijke te verlaten, vandaag nog aan?

Michelangelo, Het laatste oordeel, Sixtijnse kapel, 1534-1541

Naast een dualistisch mensbeeld, had Plato ook een dualistische visie op de wereld. Hij onderscheidde twee werelden: een zintuiglijk waarneembare wereld en een bovenzintuiglijke wereld van Ideeën.

De meest radicale versie van dualisme vinden we bij **Descartes**.

'Ik kom tot de zekere conclusie dat mijn wezen alleen bestaat uit een denkend ding (of een substantie van welke de gehele aard het denken is). En hoewel het mogelijk is (eigenlijk zeker is, zoals ik zo meteen zal zeggen) dat ik een lichaam bezit waarmee ik innig verbonden ben, is het toch zeker dat dit 'ik' (dat wil zeggen, mijn ziel waardoor ik ben wat ik ben) geheel en absoluut onderscheiden is van mijn lichaam en zonder mijn lichaam kan bestaan. Dit omdat ik enerzijds een helder en welonderscheiden idee heb van mijzelf, voor zover ik slechts een denkend en onuitgebreid ding ben, en ik anderzijds een welonderscheiden idee van lichaam bezit voor zover het slechts een uitgebreid en ondenkend ding is.'

Descartes, R. (1641). Meditationes de prima philosophia.

Volgens Descartes is er binnen de mens een strikt onderscheid tussen lichaam en ziel. Het menselijk lichaam is een 'uitgebreid ding' met als belangrijkste kenmerk de ruimtelijke uitgebreidheid. Dat lichaam ziet hij als een **machine**, die werkt volgens de wetten van de natuur.

Daarnaast is er de ziel of de geest. Die omschrijft Descartes als een 'denkend ding'. Die ziel is onstoffelijk en daarom niet onderhevig aan natuurwetten. Als de bestuurder van de lichamelijke machine stelt de ziel ons in staat om op een vrije manier keuzes te maken.

Descartes stelt namelijk dat hoewel de lichamen van dieren net als menselijke lichamen machines zijn, dieren geen ziel hebben. Hij omschrijft hen dan ook als onbezielde **automaten**. Volgens hem kunnen dieren het gedrag dat gepaard gaat met pijn of plezier wel simuleren, maar kunnen ze het niet ervaren. Daar heb je namelijk een ziel voor nodig.

1.2 Monisme

Het woord *monisme* is afgeleid van het Griekse *monos*, wat 'één en alleen' betekent. In tegenstelling tot het dualisme is het monisme de leer die uitgaat van één beginsel als verklaring van de werkelijkheid.

Monistische denkbeelden vinden we onder meer bij de Griekse filosoof Aristoteles en de Franse filosoof **Julien Offray de La Mettrie** (1709-1751).

Hoewel **Aristoteles** de leerling van Plato was, nam hij regelmatig afstand van diens ideeën. Zo ging hij onder meer niet akkoord met het dualisme van zijn meester. Volgens Aristoteles ontstaat elk concreet ding, elke **substantie**, doordat een bepaalde **vorm** wordt opgelegd aan een hoeveelheid **materie**.

De vorm is de essentie van het object - of het levende wezen - en kan niet zelfstandig bestaan. Vorm en materie zijn onverbrekelijk met elkaar verbonden: vorm kan niet bestaan zonder materie en materie kan niet bestaan zonder vorm. Alles wat bestaat, is gevormde materie: een verbinding tussen vorm en materie. Zo bestaat een tafel bijvoorbeeld uit hout, maar de vorm 'tafel' is wat de tafel tot tafel maakt. Alleen de Onbewogen Beweger is zuivere vorm zonder materie.

Bij levende wezens noemen we die vorm 'de ziel'. De ziel is bij Aristoteles dus geen substantie die tijdelijk in het lichaam verblijft. Voor hem is de ziel iets wat een organisme doet groeien en leven. Hij maakte een onderscheid tussen de vegetatieve, de sensitieve en de rationele ziel. De ziel is de levenskracht, de

functionaliteit van het organisme. Als het levende organisme sterft, dan verdwijnt de vorm en valt de materie uiteen. De ziel kan dus niet op zichzelf bestaan los van het lichaam.

Ook **de La Mettrie** wijst het dualisme af, maar vanuit andere overwegingen. In zijn visie is de mens niet meer dan een machine en worden alle geestelijke verschijnselen door lichamelijke processen veroorzaakt. Ons denken en voelen zijn met andere woorden tot eigenschappen van materie te herleiden. Zo komt hij tot het zogenaamde **materialisme**. Dat is een vorm van monisme waarin alles tot materie wordt herleid.

Zijn materialistische visie riep destijds enorme weerstand op bij zowel de Kerk als de overheid. Omdat hij de ziel reduceerde tot het denken en dat denken als louter een effect van het lichaam beschreef, werd hij beschouwd als een ketter en moest hij Frankrijk ontvluchten.

Julien Offray de la Mettrie

2 Oosterse visies op lichaam en ziel

Ook in andere culturen en filosofieën wordt aandacht besteed aan de relatie tussen lichaam en ziel.

2.1 Hindoeïsme

Hindoes geloven in het bestaan van een ziel. Zij gebruiken het Sanskriet woord *atman* voor het onsterfelijke zelf of de eeuwige kern van de mens. Die toont zich zo nu en dan in een lichaam van vlees en bloed. In dat laatste geval is er sprake van **incarnatie** (of: 'in het vlees gaan'). De onsterfelijke geest trekt, zeg maar, een stoffelijk jasje aan.

Atman is de essentie van een individu en staat in nauw verband met Brahman, de Alziel of Kosmische ziel. Dat is het onveranderlijke en universele bewustzijn dat ten grondslag ligt aan alle dingen. Uit het *Brahman* is, was en zal alles ontstaan.

Het symbool van het hindoeïsme is het *ohm*-teken. Het staat voor een heilige lettergreep, maar zou ook de eerste klank op aarde zijn, het geluid van de schepping. Hindoes gebruiken ohm voor gebed om *Brahman* – goddelijke kracht – in zich te voelen. Tijdens het mediteren beginnen ze soms elke klank met *ohm*.

Wanneer iemand sterft, keert volgens het hindoeïsme alles terug naar zijn bron: het oog naar de zon, *atman* (de adem of de ziel) naar de wind en het lichaam naar de aarde en de planten. De ziel van de mens verlaat dan het lichaam, maar kan opnieuw geboren worden in een ander lichaam en komt zo op aarde terug. Welk nieuw lichaam de ziel krijgt, is afhankelijk van hoe zij haar leven heeft geleefd. Heeft ze goed geleefd, dan krijgt ze weer het lichaam van een mens. Wie slecht heeft geleefd, krijgt een lagere levensvorm.

De wedergeboorte of **reïncarnatie** is een onderdeel van de steeds voortgaande cyclus van geboorte, leven, sterven, dood en opnieuw de geboorte. Daardoor krijgt de mens de kans zich te vervolmaken, zodat uiteindelijk de hereniging met Brahman plaats kan vinden.

Om de 12 jaar vieren de hindoes *Kumbh Mela*, de grootste bedevaart ter wereld waarbij ze met miljoenen naar een van hun heilige rivieren trekken. Het water uit die rivieren zou niet alleen reinigend zijn voor het lichaam, maar ook voor de ziel. Tijdens de Kumbh Mela kan de heilige rivier een ziel van alle zonden schoonwassen, zelfs die uit vorige levens. Ultiem kan zelfs de eeuwige cyclus van reïncarnatie worden doorbroken.

Hoofdstuk 6: Mens en technologie

1 Homo technicus

1.1 Artificiële intelligentie

Het is moeilijk om ons een leven voor te stellen zonder werktuigen, machines of technologische snufjes. Technologie is een onlosmakelijk onderdeel van ons leven. Vaak willen we technologie niet meer loslaten. Om ons leven aangenamer te maken, gebruiken we allerlei apparaten die met de dag vernuftiger worden.

Artificiële Intelligentie (AI) wordt steeds belangrijker. De Amerikaanse informaticus **John McCarthy** (1927-2011) gebruikte de term artificiële of kunstmatige intelligentie voor het eerst in 1955. Volgens hem is het een kwestie van technologie of machines zich zo te laten gedragen dat we dat intelligent gedrag zouden noemen. De software stelt de apparaten in staat om zelfstandig te leren, beslissingen te nemen en problemen op te lossen.

1. **Lees het verhaal van Ceebie en beantwoord de bijbehorende vragen.**

Jack wordt binnenkort vijftien jaar. Hij is nieuw op school. Helaas is hij nogal verlegen en vindt hij moeilijk aansluiting bij zijn klasgenoten. Hij deelt ook weinig gemeenschappelijke interesses met hen.
De vader van Jack is directeur van een groot IT-bedrijf. Hij heeft een idee voor een bijzonder verjaardagscadeau voor zijn zoon. Met behulp van onder meer een motor, een microcontroller, een tv-scherm en een batterij knutselt hij een robot in elkaar. Met de bijbehorende sensoren kan de robot horen en met de luidsprekers kan het ding spreken. Ook de wifi-aansluiting wordt geregeld. Op het feest overhandigt hij die robot aan zijn zoon.
'Wat is dit?' vraag Jack verbaasd. 'Hallo Jack, ik ben de CB-1.0. Leuk om jou te leren kennen', zegt de computerstem. Blijkt dat de robot in staat is om over elk onderwerp te praten. De CB-1.0 downloadt dan alle info en voert er een gesprek over. Jack beleeft dan ook veel plezier aan de CB-1.0. Na een tijdje geeft hij hem een nieuwe naam: Ceebie.
Op school heeft Jack ondertussen een nieuwe kameraad: Tony. Met hem kan Jack wel goed praten en plezier maken. Na een tijdje vertelt Jack over Ceebie, maar Tony vindt Ceebie maar stom. Hij beweert dat Ceebie nooit een echte vriend voor Jack kan zijn.

- Kan Ceebie een echte vriend zijn voor Jack? Waarom wel of niet?

- Wat maakt iemand tot een echte vriend?

2. **Lees het vervolg van het verhaal.**

De jongens besluiten om de proef op de som te nemen. Ze gaan een experimentje doen.
Er zijn drie kamers:

- In kamer 1 zit Jack, de proefpersoon.
- In kamer 2 zit Ceebie.
- In kamer 3 zit een onbekende persoon.

Jack zal chatten met 'kamer 2' en 'kamer 3', zonder dat hij weet waar Ceebie zich bevindt. Nadien moet hij zeggen in welke kamer Ceebie zat.

- Lees de chatconversatie en bepaal telkens met wie Jack spreekt: met Ceebie of met de onbekende persoon.
- Leg onder elk fragment uit waarom je dat denkt.

1

Jack: 'Wil je mijn vriend zijn?'
?: 'Ja hoor.'
Jack: 'Waarom wil je mijn vriend zijn?'
?: 'Omdat ik behulpzaam ben en omdat we een band van wederzijdse affectie delen.'

2

Jack: 'Waar wil je over praten?'
?: 'Games zijn mijn favoriete gespreksonderwerp. Dat vind ik echt leuk. Maar gamen op zich vind ik nog leuker.'
Jack: 'Waarom?'
?: 'Omdat videogames spelen leuker is dan er gewoon over te praten.'

3

Jack: 'Ik begrijp mijn huiswerk van wiskunde niet.'
?: 'Zou je graag hebben dat ik je help met je huiswerk?'
Jack: 'Ja graag, ik snap het niet.'
?: 'Leg mij alsjeblieft uit wat je niet begrijpt, dan bekijk ik eens of ik je kan helpen.'
Jack: 'Cool, bedankt.'

uitgeverij averbode

3. **Lees het einde van het verhaal en beantwoord de vragen.**

Intussen heeft de vader van Jack verder geknutseld aan Ceebie. Hij heeft hem armen met handen gegeven en benen, zodat hij kan lopen. Nu wil Jack graag met Ceebie naar buiten gaan, maar hij vreest dat hij zal worden uitgelachen. Ceebie praat immers met een metaalachtige stem die piept en kraakt. Ook zijn bewegingen zijn nogal stroef en hoekig. Jacks vader gaat naar zijn atelier en knutselt verder. Hij geeft Ceebie een nieuw frame, dat bedekt is met een plastic huid die er echt uitziet. Verder zorgt hij ervoor dat zijn stem enigszins normaal klinkt. Ten slotte plant hij een 'emotiechip' in de borstkas van Ceebie, waardoor hij emoties kan beleven. Als Jack bijvoorbeeld zegt 'Jij mag niet meespelen', dan ervaart Ceebie een gevoel van uitsluiting, wordt hij droevig en begint hij te wenen.
Ceebie lijkt op een mens, hij gedraagt zich als een mens en hij wil zo ook gezien worden. Toch blijft iedereen Ceebie 'de robot' noemen.

- Is Ceebie volgens jou een mens? Leg uit waarom.

- Kan Ceebie echt denken? Leg uit waarom.

- Kan Ceebie echt voelen? Leg uit waarom.

1.2 Intelligentie van artificiële intelligentie

De vraag of machines kunnen denken, is niet nieuw. De Britse wiskundige Alan Turing (1912-1954) stelde ze al in 1950 in een wetenschappelijk artikel. Om dat na te gaan bedacht hij een imitatiespel, dat later de naam Turingtest kreeg.

Alan Turing ontwikkelde samen met zijn collega's een machine die de code van de Duitse coderingsmachine Enigma kon ontcijferen. Dat was een apparaat waarmee de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog hun communicatie versleutelden. Het kraken van Enigma wordt gezien als een van de grootste prestaties in de Tweede Wereldoorlog en heeft bijgedragen tot de overwinning op de Duitsers.

Turingtest
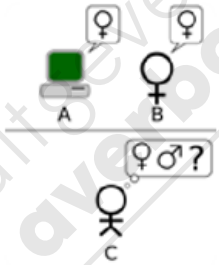
Stel je de volgende situatie voor: een speler (C) moet achterhalen of de persoon met wie hij chat in een andere kamer een mens (B) of een computer (A) is. De computer probeert zo menselijk mogelijk over te komen om de speler te misleiden. Als de computer de speler vaker kan misleiden, dan is de computer geslaagd in de test. Volgens Turing is de computer dan intelligent.